

BOEKBESPREKINGEN

H.A.M. Snelders, *Wetenschap en intuïtie. Het Duitse romantisch-speculatieve natuuronderzoek rond 1800*, serie: S. de Boer ed., Bronnen van de Europese cultuur, Ambo, Baarn 1994, ISBN 90-263-1294-6, 212 blz., ill., f 59,50.

Waarderen wij Goethe ten onrechte vooral vanwege zijn literaire werk? Zelf hechtte hij in ieder geval meer waarde aan een ander talent: "Op alles wat ik als poëet heb gepresteerd [...] laat ik me niet voorstaan. Voortreffelijke dichters waren mijn tijdgenoten, nog voortreffelijker dichters leefden vóór mij en er zullen er nog velen na mij komen. Maar dat ik in mijn eeuw in de moeilijke wetenschap van de kleurenleer de enige ben die weet wat juist is, daar laat ik me op voorstaan en ik ben me bewust dat ik daarin superieur ben aan vele anderen", zo merkte de schrijver van *Faust* in 1829 op. Een merkwaardig citaat is het. Vooral natuurlijk vanwege het verrassende verschil dat het laat zien tussen Goethe's evaluatie van zijn eigen prestaties aan de ene en de huidige kijk daarop aan de andere kant. Daarnaast echter ook om twee andere redenen: ten eerste blijkt aan het begin van de negentiende eeuw een vorm van wetenschap te zijn bedreven die nu geheel is vergeten (wie kent Goethe's kleurenleer?), en ten tweede kon men in die dagen blijkbaar nog uitblinken in zowel de alfa- als de bèta-vakken, in zowel 'cultuur' als 'wetenschap'. Goethe zelf was waarschijnlijk het laatste grote voorbeeld van iemand in wie als in een brandpunt alle kennis van zijn tijd samenkwam.

De kloof tussen natuur- en cultuurwetenschappen is sindsdien alleen maar breder geworden, tot verdriet van velen. Nu heeft men wel gesteld dat juist de wetenschapsgeschiedenis het middel bij uitstek is om die kloof te overbruggen. Zo noemde wetenschapshistoricus E.J. Dijksterhuis zichzelf in een rede uit 1950 een 'veerman' tussen de letteren- en de wis- en natuurkundefaculteit. Willen wetenschapshistorici deze taak naar behoren vervullen, dan zullen zij meer moeten bieden dan het positivistische verhaal van de onafwendbare vooruitgang van Rede en Wetenschap, maar ook oog moeten hebben voor de irrationele elementen en dwalingen in dat proces. Voor dergelijke aspecten bestond de laatste decennia inderdaad grote belangstelling. Zo bestudeerde men bijvoorbeeld uitgebreid de magische en occulte filosofen uit de Renaissance, als mogelijke voorlopers van de zeventiende-eeuwse Wetenschappelijke Revolutie.

Deze achtergrond verklaart veel van de belangstelling van H. Snelders, emeritus-hoogleraar wetenschapsgeschiedenis aan de RUU en de VU, voor de Duitse wetenschap uit de Romantiek. Wanneer men immers, zoals ook Snelders expliciet doet, bovenstaande opvatting huldigt dat de wetenschapsgeschiedenis 'een brug' moet slaan tussen natuurwetenschappen en humaniora, en dat zij 'een tak van de algemene cultuurgeschiedenis' is (inauguratie VU 1987), wat is dan een aanlokkelijker studie-object dan het romantisch-wetenschappelijk denken? Daarin was namelijk niet alleen de verbinding tussen natuurwetenschap en cultuur zeer hecht (zie Goethe), maar daarvan luidde bovendien de

centrale stelling dat er een eenheid van natuur en geest moet zijn. En waar een eenheid is, zoveel is duidelijk, daar is geen brug meer nodig.

Deze oude liefde van Snelders (al in 1973 promoveerde hij op een verwant thema) resulteerde onlangs in een fraai uitgegeven monografie: *Wetenschap en intuïtie. Het Duitse romantisch-speculatieve natuuronderzoek rond 1800*. De auteur onderzoekt hoe tussen 1797 en 1830 de natuurwetenschappen onder invloed stonden van het romantisch denken. In 1797 verschenen de *Ideen zu einer Philosophie der Natur* van Friedrich Schelling waarin hij een *Naturphilosophie* ontwikkelde die de grondslag vormde van de romantische natuurwetenschap. Uitgaande van de eenheid van geest en natuur, stelde Schelling dat hij kennis over de natuur (wetenschap) kon verwerven door speculerend denken (intuïtie) alleen. Hoewel weinigen zover gingen als deze *Naturphilosoph* in het overbodig verklaren van het experiment, vonden zijn ideeën ook onder vakwetenschappers weerklank. Het gevolg was dat rond 1800 weerstand ontstond tegen het sinds Newton en de Verlichting dominante *atomistische* en *mechanistische* wereldbeeld. De romantische wetenschappers plaatsten hier een *dynamisch* en *organistisch* wereldbeeld tegenover: zij geloofden dat de wereld niet in de eerste plaats bestond uit materiedeeltjes, maar uit krachten, en dat zij bovendien geen machine was, maar één levend geheel, een organisme. Dergelijke speculaties over de eenheid van alle natuurkrachten stimuleerden ook praktisch onderzoek. Dat was niet zonder resultaat: in 1820 ontdekte Oersted dat electriciteit en magnetisme aan elkaar verwant zijn - het onbetwiste hoogtepunt van de romantische natuurwetenschap, en basis van alle moderne electrotechniek, van dynamo tot TV. De genoemde kleurenleer van Goethe kon daar niet aan tippen. Omdat Goethe principieel weigerde andere instrumenten te gebruiken dan de zintuigen, wilde hij Newtons met behulp van een prisma bewezen stelling dat wit licht een mengsel van kleuren is, niet accepteren. Voor Goethe was wit licht homogeen en had Newton de natuur 'op de pijnbank' gelegd.

In belangrijke ontdekkingen als die van Oersted ligt voor Snelders niet 'de eigenlijke betekenis' van het romantische wetenschappelijk denken. Inderdaad zou men denken dat die betekenis op breed cultuurhistorisch terrein ligt. Toch is uitgerekend Snelders' eigen waardering voor zijn onderwerp wat ambivalent. Soms lijkt hij wel een haast positivistische kijk op wetenschap te hebben. Uitdrukkingen als 'de *aanval* van de *Naturphilosophie*', waartegen men 'terecht' waarschuwt, wat tot 'de *overwinning* van de experimentele wetenschap' leidt, zijn veelzeggend. Ook veelzeggend is dat in de paragraaf over het romantisch-wetenschappelijk tijdschrift *Isis* de eenvoudige (maar meer cultuurhistorische) vraag naar de oplage van het blad niet gesteld wordt. Snelders is slechts geïnteresseerd in de wetenschap, niet in haar publiek.

Daarmee is *Wetenschap en intuïtie*, ondanks het veelbelovende onderwerp, niet het spannende, *two-cultures*-overbruggende werk geworden dat het had kunnen zijn. Dat is ook te wijten aan de vele tekstuele onvolkomenheden. Herhalingen, elliptische zinnen en andere grammaticale fouten ('zij *bevoerden* de Orinoco') en ook spelfouten ('werden beheersd', 'liet zich lijden door') leiden nodeloos af. Maar misschien kan men ook niet van elke wetenschapshistoricus

de stilistische gaven van Dijksterhuis verwachten, de 'veerman' die met een wetenschapshistorisch werk in 1953 de literaire P.C. Hooftprijs won.

Snelders levert dus al met al geen 'brug' met zijn boek, maar wel een uitstekend gedocumenteerd overzicht van de uiteenlopende theorieën van vrijwel alle eerste- en tweederangs Duitse romantische natuurwetenschappers uit het begin van de negentiende eeuw. Omdat zo'n boek nog niet bestond, is dat toch mooi.

Luuk van Middelaar

A.Th. van Deursen, *Een dorp in de polder. Graft in de zeventiende eeuw*, Bert Bakker, Amsterdam 1994, ISBN 90-351-1443-4/90-351-1447-7, 380 blz., f 49,90.

Het is Van Deursen wel toevertrouwd: dikke boeken schrijven over gewone mensen. Zo schreef de hoogleraar nieuwe geschiedenis aan de Vrije Universiteit *Bavianen en slijkgeuzen*, over het gewone kerkvolk ten tijde van Maurits en Oldebarneveld. Hij vervolgde dat werk met *Het kopersgeld van de Gouden Eeuw*, over het leven van 'mensen van klein vermogen' in Holland. En nu is daar *Een dorp in de polder. Graft in de zeventiende eeuw*. Meer dan driehonderd pagina's over het leven in één Hollands dorpje tussen 1607 en 1705.

Graft is geen dorp waar veel bijzondere dingen zijn gebeurd. Er woonden slechts zo'n drieduizend mensen, er waren geen grote industrieën en de 'grote' geschiedenis is aan Graft vrijwel voorbij gegaan. Maar het heeft wel iets anders: een rijk en gevarieerd archief, waarin de verschillende bronnen elkaar aanvullen en verrijken. Een archief dat het mogelijk maakte om deze dorpsamenleving te beschrijven en haar exemplarisch te maken voor het grotere geheel: een dorp in de polder.

Het is een prachtig idee om op die manier een samenleving te schetsen. En Van Deursen doet dat in zijn bekende, soepele schrijfrant. Hij bezit de vaardigheid van het vertellen en maakt daar in zijn boeken telkens weer gebruik van. In een bijna schoolmeester-achtige stijl neemt hij de lezer bij de hand en voert hem langs de verschillende bronnen, de vragen die deze bij hem hebben opgeroepen en het uiteindelijk antwoord dat hij heeft gegeven. Zo destilleert hij uit het zout- en zeepkohier van 1680 de leeftijdsopbouw van de bevolking. Opvallend is dan, dat het aantal kinderen tussen de vier en acht jaar bijzonder hoog is. Waarom, vraagt Van Deursen zich af. Het doel van de telling? Immers, men hoefde pas vanaf acht jaar belasting te betalen en dat houdt kinderen jong. Toch kan dat niet de gehele discrepantie verklaren. Vervolgens legt hij uit dat Graft in 1679 door een epidemie werd getroffen. Kindersterfte die daarvan het gevolg was, lijkt de meest waarschijnlijke verklaring.

Van Deursen heeft zijn boek opgesplitst in vijf samenhangende delen. In het eerste beschouwt hij de bevolking als een samenstel van groepen, die op verschillende manieren onderscheiden worden. Hij besteedt aandacht aan zaken als demografie en naamgeving. Het blijft bijvoorbeeld opvallend hoe weinig namen er eigenlijk in omloop waren. Twaalf namen werden gedragen door

vijfenzeventig procent van de dames in *Graft*. Bij de heren was er nog minder variatie te bespeuren. Zeventig procent moest het doen met zeven namen. Vandaar dat de identiteit moest worden vastgesteld op andere wijzen. Bijvoorbeeld de naam van de vader, de echtgenoot, of het beroep. 'Echte' achternamen waren nog nauwelijks in zwang.

Het tweede deel behandelt de opvoeding en haar vruchten. Daar maken we kennis met de aanstaande vader Cornelis Lourensz., die op de veiling "een pot, bakermat, kakstoel, een turfvat en een kinderdekentje" koopt. Maar ook wordt de scholing besproken. Want hoewel vrijwel alle Grafters de basisvaardigheden aanleerden op school, ging schrijven de weesmeester Cornelis Cornelisz. Volger nog altijd niet gemakkelijk af. Om zijn handtekening te zetten had hij nog altijd een volle regel nodig op een papier van kwarto formaat.

Bestuur en armenzorg zijn verwerkt in de hoofdstukken over 'het dorp als gemeenschap'. Een deel over normen en waarden levert gegevens over huwelijksmoraal en criminaliteit. Vechtpartijen of diefstal binnen het eigen dorp kwam nauwelijks voor, constateert Van Deursen. Wilde men kwaad, dan week men uit naar een ander dorp. 'Het opgelegde lot', is tenslotte het thema van het laatste deel van het boek. Hoe gingen Grafters om met machten van buiten, zoals de gevaren op zee. En hoe ondergingen ze de gebeurtenissen van de 'grote geschiedenis', zoals de woelingen van 1672. *Graft*, constateert de historicus uiteindelijk, was een simpel dorp; met middelmatige mensen, beperkte hulpmiddelen en een bescheiden cultuur.

Van Deursen wilde met *Graft* een vervolg schrijven op het *Kopergeld*. Hij meende in het laatste boek te algemeen, te oppervlakkig te zijn geweest en wilde uiteindelijk echt de diepte in gaan. Maar hoewel het resultaat van zijn inspanningen een prachtig, boeiend boek vormt, is hij daar niet echt in geslaagd. *Graft* blijft een 'alternatief' kopergeld, dat de historicus niet veel nieuws zal leren over de Gouden Eeuw. Het boek staat vol met kleine weetjes over de inwoners van *Graft*, zoals Neeltje Simons, wier huwelijk mislukte; of Gerrit Aelom, die jonge mannen aanzette tot alcoholgebruik en ze voor hem liet stelen. De verhoudingen tussen de dorpsgenoten onderling blijven echter duister. Het dorp als *gemeenschap* is ook na het lezen van *Een dorp in de polder* een abstract begrip.

Bovendien lijkt Van Deursen niet te kunnen ontkomen aan zijn eigen ideaalbeeld van de zeventiende eeuw. "Maatschappelijke vooroordelen van historici zijn voor de goede verstaander altijd uit hun werk afleesbaar", stelt hij in zijn voorwoord. "Ook wie zich van zijn vooroordelen bewust is zal toch nauwelijks in staat zijn ze te overwinnen, maar ze laten zich wel temperen door onderzoek."

Het is de vraag of Van Deursen ook maar een poging heeft gedaan om zijn ideaalbeeld bij te stellen. Hij constateert een 'beleidsverandering' in het bestuur na 1660: een kleine groep werd regelmatig in de schepenbank verkozen, terwijl de ambten eerder over meer mensen verdeeld werden. "Wie voor het werk geschikt was, moest het zo lang mogelijk blijven doen", constateert Van Deursen opgewekt. Dat er na 1650 in de hele Republiek sprake is van een oligarchi-

seringsproces, waarin regenten de ambten voor zichzelf reserveerden met uitsluiting van anderen, lijkt hem te ontgaan.

Ook op het gebied van godsdienst bekijkt de gereformeerde Van Deursen de zaken van de zonnige kant. Als hij twintig procent van de bevolking niet kan indelen bij een kerkgenootschap, trekt hij de cijfers van de andere gezindten simpelweg door. Onkerkelijkheid in de Gouden Eeuw is in zijn ogen een *contradictio in terminis*. En zou overspel weinig voorkomen, enkel omdat twee 'daders' op straat werden betrapt? Anderen wisten het misschien gewoon beter te verbergen.

Tenslotte mist de beschrijving van Graft de inbedding in het grote geheel. Grote theorieën zijn niet altijd nodig, maar Van Deursen legt geen enkele link naar de wereld buiten Graft. In hoeverre Graft exemplarisch was, blijft onduidelijk. Het gevolg is, dat de lezer uiteindelijk met een licht ontredderd gevoel achterblijft. Dit was dus Graft. En verder?

Christien Boomsma